

МИСТЕЦТВОЗНАВСТВО

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2020-6-82-61>

УДК 7.071.1(477.43)(092)

Мендерецька Н.В.

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

ВОЛОДИМИР ГАГЕНМЕЙСТЕР – ПЕРШИЙ ДОСЛІДНИК ХУДОЖНЬОГО СКЛА ПОДІЛЛЯ

Анотація. У статті висвітлюється діяльність видатної постаті культурно-освітнього середовища Кам'янець-Подільського початку ХХ століття педагога-науковця Володимира Гагенмейстера у контексті краєзнавчої діяльності, а саме вивчення подільських старожитностей і зокрема художнього скла регіону. Стаття розкриває суть праці Володимира Гагенмейстера «Гутне скло Поділля» 1931 року як унікального мистецтвознавчого джерела. Репрезентує дослідження як фундаментальне у питаннях вивчення художнього скла на теренах Кам'яниччини. Наголошується на вагомості і актуальності праці для сучасних науковців, мистецтвознавців, викладачів. Приділяється увага порівняльному аналізу скляних виробів описаних у праці «Гутне скло Поділля» та сучасному стану збірки скла з фондів музею. Розкриваються окремі аспекти особливостей розвитку гутної та склоробної справи в її регіональному, історичному та хронологічному контенті.

Ключові слова: Володимир Гагенмейстер, скло, Поділля, матеріал, гута, зразки.

Menderetska Nataliia

Kamianets-Podilskyi Ivan Ohienko National University

VOLODYMYR HAGENMEISTER – THE FIRST GLASS ART RESEARCHER OF PODILIA

Summary. The article reveals the essence of Vladimir Gagenmeister's work «The blown glass of Podilia» as an art history source. The article is devoted to the development of the artistic glass processing on the territory of Ukraine. The existing source base and research prospects of the development of art glass in the territory of the Kamianets-Podilskyi region are examined in this article. The work of V.M. Gagenmeister «Huta glass of Podilia» (1931), as a source for the contemporary art criticism studies of art glass of the Kamianets-Podilskyi region and a modern base for the prospects of its further research, is characterized. The work of V.M. Gagenmeister «Huta glass of Podilia», as an art history source which allows a comparative analysis of the first collection and the description of the Kamianets-Podilskyi region glass with the modern collections available from the foundations, is studied and systematically analysed. The relevance of the research topic. In the work of V.M. Gagenmeister «Huta glass of Podilia», unique in its identity, the first attempt to analyse and systematize the glassware available at foundations of the Kamianets-Podilskyi Museum of Antiquities at that time was performed. It can be argued that at that time this work was the only one of its kind art attempt to appeal to the study of the glass products from the Kamianets-Podilskyi region, and further fundamental for scientists who addressed the topic of study of Ukrainian glass and glass of the Kamianets-Podilskyi region particularly. Relevant and important remains the work of an outstanding teacher and scientist for contemporary art historians, local historians and teachers of disciplines from the cycle of decorative and applied arts. The object of the article is to consider the source base and research prospects of the development of art glass in the territory of the Kamianets-Podilskyi region. The work of V.M. Gagenmeister «Huta glass of Podilia» (1931) remains unique and distinctive, fundamental and informative when it comes to the study of decorative and applied arts in our region. V.M. Gagenmeister made the first attempt to analyse and systematize the glassware available at foundations of the Kamianets-Podilskyi Museum of Antiquities at his time.

Keywords: Gagenmeister, glass, Podilia, material, «huta», samples.

Постановка проблеми. Унікальною за своєю самотністю є праця В.М. Гагенмейстера «Гутне скло Поділля», у якій він вперше зробив спробу систематизувати і проаналізувати скляні вироби, які на той час зберігалися у фондах Кам'янець-Подільського музею старожитностей. Можна стверджувати, що свого часу ця праця стала єдиною у своєму роді мистецтвознавчою спробою звернення до вивчення кам'янецького скла, а у подальшому фундаментальною для науковців, які зверталися до теми дослідження саме українського скла, і дотично скла Кам'яниччини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Актуальною і вагомою праця видатного педагога-науковця залишається і для сучасних мистецтвознавців, краєзнавців і викладачів дисциплін з ци-

клу декоративно-прикладного мистецтва. До теми вивчення наукової спадщини В.М. Гагенмейстера зверталось чи мало науковців, з останніх можна відзначити праці Урсу Н.О., Гуцула І.А.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. На превеликий жаль, праці присвячені питанням вивчення художнього скла різних історичних епох, його атрибуції та мистецтвознавчим описам публікуються у край зрідка. Тому таким важливим і необхідним є науковий спадок В.Гагенмейстера саме з питань вивчення художнього скла Поділля. Одночасно це і наукове підґрунтя для сучасних досліджень і можливість співставлення минулих колекцій гутного скла із наявними у наш час колекціями у фондах музею.

Мета статті. Метою статті є висвітлення багатогранної постаті видатної людини свого часу науковця-педагога Володимира Гагенмейстера, а також спроб проаналізувати його працю «Гутне шкло Поділля» 1931 року видання як джерела сучасних мистецтвознавчих пошуків у дослідженні художнього скла Кам'янецьчини.

Виклад основного матеріалу. В. Гагенмейстер – талановитий художник-педагог, пристрасний збирач пам'яток мистецтва, а також цікава, активна та всебічно обдарована особистість. Завдяки своїм здібностям та невтомній праці відзначився у багатьох сферах діяльності й увійшов в історію Кам'янецьчини та Поділля в цілому. Поряд з розмаїтими захопленнями художника та невтомною працею на ниві популяризації традиційного подільського мистецтва, існувала найбільш значна сфера, яка безперечно займала основну нішу в його житті – творча діяльність, створення образотворчих композицій у різних техніках, що мають бути піддані аналізу та опубліковані для широкого загалу людей, яким небайдужа доля не лише самого Гагенмейстера, а й його мистецького доробку.

Культурно-мистецька діяльність В. Гагенмейстера розвивалася в руслі загальних культуротворчих процесів і була нерозривно пов'язана з основними напрямками суспільного життя, які нуртували на території краю у ХХ ст. Провідні митці брали безпосередню участь у виставковій діяльності та були активними учасниками музейної справи, краєзнавчими дослідниками. Їх художня творчість тісно перепліталася з педагогічною роботою, що дає можливість констатувати факт їх безперечної участі в становленні та розвитку професійної художньої освіти на Поділлі [2, с. 35].

Книжку «Поділля: Гутне шкло» (Кам'янець-Подільський, 1931) В. Гагенмейстер випустив уже як видання Краєзнавчого музею, підписавшись як директор Кам'янецького шкляно-порцелянового технікуму. Після втрати митця, у подальші роки, й без того рідкісні кам'янецькі українознавчі видання – праці «викритого ворога народу» – вилучали і знищували. 1976 року Архипові Данилюку було відомо 47 видань КПХППШ, із них 11 належали В. Гагенмейстерові. З етнографічних матеріалів, зібраних у селах Поділля, створювалися посібники, які друкарським способом, переважно у техніці літографії, видавалися невеликими тиражами викладачами та учнями школи. У збиранні матеріалів про митця та його школу величезну роль відіграли старання його дочки Ольги Володимирівни Ерн. Ольга Володимирівна розшукала станом на 2013 рік 127 назв видань профшколи – її батькові належало 86, в тому числі 18 книг і 4 портрети. На жаль, видання мали невеликі тиражі – від 10 до 100 і лише у кількох випадках 200-500 примірників. Тому зберіглося їх мало, і нині це бібліографічні раритети. Упродовж цих років О. Ерн робила все, що могла, для увічнення його пам'яті [2, с. 112].

У передмові до своєї праці «Гутне шкло Поділля» В.М. Гагенмейстер зазначав, що Кам'янецький Краєзнавчий Музей поставив собі одним із завдань представити місцеву промисловість, як у минулому так і сучасному її стані. Між іншими експонатами місцевої промисловості, заслуговують на увагу вироби подільських ко-

лишніх гут, з якими історично пов'язане сучасне гутарство України. Гути – важлива ілюстрація історії розвитку промисловості України з половини XVII до половини XIX ст. Гути задовольняли своєю продукцією потреби, головним чином міщанства та кулацьких прошарків села [1].

Гути, де працювали обезземелені селяни, майже до кінця XIX ст. зберігали на Україні старі форми виробів та примітивну техніку, провадили роботу по старовинним, унаслідкованим від минулого таємницям-рецептам; не дивлячись на давність скляної техніки, вона розвивалась незалежно від успіхів теоретичних знань.

«Гути на Поділлі» – перша невелика спроба подати відомості до мало відомої галузі колишньої промисловості Поділля – гутарства. Можна стверджувати, що саме Володимирі Гагенмейстеру належить думка довести сам факт існування гутництва на Кам'янецьчині. Він аргументує це аналізуючи етимологію назв селищ, у складі яких було слово «гута», вивчаючи архівні документи.

Крім архівного, не менш важливий матеріал, до вивчення подільського гутного скла дають зразки самої продукції, які ще й тепер можна надбати в селах та особливо містечках. Кам'янецький Краєзнавчий музей, один з багатьох провінціальних, що збірки їх мають важливе значення своєю локальністю, має порівнюючи зовсім малу колекцію, бо справа збирання скла в ньому щойно розпочата. Збірка ця звичайно не вичерпує все багатство форм виробництва подільського гутного скла, можливо дещо в ній не з подільських гут, проте вона, разом із зразками гутного скла подільського походження в інших музеях – Всеукраїнському Історичному ім. Т. Шевченка у Києві, Українському Мистецтва у Харкові, Кам'янецького Шкляно-Порцелянового Технікуму та інших музеїв і приватних збірок, може дати уявлення про барви, форми, та до деякої міри і про техніку виробництва.

У В. Гагенмейстера зустрічаємо відомості про те, що особливе місце займають вироби аптечного посуду з «мальованням» (олійними фарбами) та написаним відповідних ліків [1, с. 17, 23].

Подібний посуд до часів імперіалістичної війни можна було зустрінути в багатьох аптеках Поділля, разом з порцеляновими, гарно розмальованими слоїками волинського Баранівського заводу. Форми посуду й розмір мають багацько варіантів. В Кам'янецькому музеї є маленький прегарний чотиригранний штофик, аметистового скла, прикрашений на одному з плоских боків білим (пожовклим) медальйоном з бантиком жовтої фарби вверху і чотирирядковим написом чорними літерами.

В переліку ілюстрацій до праці Володимира Гагенмейстера «Гутне шкло Поділля» 1931 року, бачимо три ілюстрації з аптечним посудом. Перша – на сторінці 13 – «Гало, каламарчик і аптечний посуд. (Кам'янецький Краєзнавчий Музей)». Друга – на 22 сторінці – «Аптечний посуд. Вис. 11 см (Кам'янецький Краєзнавчий Музей)». Третя – на 25 сторінці – «Аптечний посуд. Вис. 14 см, шир. 8 см (Кам'янецький Краєзнавчий Музей)».

На жаль, самі ілюстрації, у двох досліджуваних екземплярах книги Володимира Гагенмейстера «Гутне шкло Поділля» 1931 року видання, не збереглися до наших часів, але це дає можливість припущення про наявність до-

силь великого асортименту аптекарського посуду і розмаїття його форм у тогочасній колекції Кам'янець-Подільського Краєзнавчого музею. Перший екземпляр книги знаходиться у бібліотечних фондах НІАЗ «Кам'янець», другий, люб'язно наданий дочкою В. Гагенмейстера О. Ерн з особистого архіву у Львові.

Чималу типологічну групу скляних виробів у фондах Кам'янець-Подільського історичного музею-заповідника складає посуд для зберігання рідин і пиття, який репрезентований різноманітними пляшками, штофами, глеками, фігурними виробами функціонального вжитку.

В. Гагенмейстер у праці «Гутне шкло Поділля» зазначає: «Сулії, гранчасті штофи та півштофи, особливо поширені, бо корчми були майже в кожному селі; вони мимохіть нагадують давні лубки та різні картини, що змальовують корчму з розставленими на полицках рядками штофів, колись офіційного посуду для вина» [1].

Клейма першої чверті ХІХ століття мали такі ознаки: 1) зазвичай наявність букви «Ф», що означала фабрику; 2) зазначення об'єму або початковими буквами («Б» – бутылка, «ПБ» – полубутылка, «Ш» – штоф), або в скороченому варіанті («полуб.», «полубутыл.», «бут.», «бутыл.», «полштоф.», «четвер.ш.»); 3) ініціали власника фабрики; рік заснування виробництва чи отримання ліцензії.

Саме такі клейма маємо можливість спостерігати на пляшках пивного заводу баронеси Евеліни Юній, які складають колекцію тарного посуду у фондах Кам'янець-Подільського історичного музею-заповідника. Різноманітні за формою, кольором і об'ємом пляшки поєднує вишукане, у дусі тогочасної моди, декоративне вирішення з елементами графічного оздоблення у вигляді вензелів, що є характерними для хронологічного маркування скляних виробів доби раннього модерну.

Накопичені з роками знання, уміння та навички видатних діячів культури регіону передавалися від покоління до покоління, збагачувалися новим досвідом, обростали новими технологіями. Це стало, безперечно, міцним підґрунтям для виникнення в Кам'янці-Подільському потужного культурно-мистецького осередку, який упродовж довгих років екзистенції об'єднував видатних представників української еліти, що безперечно впливали на розвиток творчої особистості В. Гагенмейстера [2, с. 35]

Висновки. Діяльність В. Гагенмейстера яскрава сторінка культурного, педагогічного і наукового життя Кам'янця-Подільського 30-х років ХХ сторіччя. Багатий досвід у царині вивчення рідного краю став безцінним спадком для багатьох поколінь науковців. Праця В.М. Гагенмейстера «Гутне шкло Поділля» залишається унікальною і самобутньою, змістовною і інформативною щодо вивчення декоративно-прикладного мистецтва нашого регіону. В.М. Гагенмейстер вперше зробив спробу систематизувати і проаналізувати скляні вироби, які на той час зберігалися у фондах Кам'янець-Подільського музею старожитностей. Можна казати про те, що свого часу саме ця праця стала єдиною у своєму роді мистецтвознавчою спробою звернення до вивчення кам'янецького скла, а у подальшому фундаментальною для науковців, які зверталися до теми дослідження саме українського скла, і дотично скла Кам'яниччини. Актуальною і вагомою праця видатного педагога-науковця залишається і для сучасних мистецтвознавців, краєзнавців і викладачів дисциплін з циклу декоративно-прикладного мистецтва. Вивчаючи «Гутне шкло Поділля» можна простежити історію гутною справи Кам'яниччини, її художні і стильові особливості у контексті розвитку декоративно-прикладного мистецтва України.

Список літератури:

1. Гагенмейстер В. Гутне скло Поділля. Кам'янець-Подільський : Наука, 1931. 34 с.
2. Гуцул І.А., Урсу Н.О. Володимир Гагенмейстер. Життя і творчість : монографія. Кам'янець-Подільський : ФОП Сисин Я.І., 2015. 224 с.; іл.
3. Компан О.С. Міста України в другій половині ХVІІ ст. Київ : АН УРСР, 1963.
4. Осетрова Галина. Аптеки й аптекарі Кам'янця. *Подільянин*. 2013. № 52 (1219). 27 грудня.
5. Сецинский Е. Приходы и церкви Подольской епархии. Біла Церква : Вид. О. Пшонківський, 2008. 996 с.
6. Урсу Н.О. Нариси з історії образотворчого і декоративно-прикладного мистецтва Хмельниччини : навчальний посібник для студентів художніх спеціальностей. Кам'янець-Подільський : Аксиома, 2012. 224 с.
7. Урсу Н.О., Гуцул І.А. Володимир Гагенмейстер – вільний слухач Кам'янець-Подільського державного українського університету. Педагогічна освіта: теорія і практика : Збірник наукових праць / Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка; Інститут педагогіки НАПН України [гол. ред. Лабунець В.М.] Вип. 24 (1-2018). Ч. 2. Кам'янець-Подільський, 2018. С. 164–169.

References:

1. Hagenmeister, V. (1931). *Hutne sklo Podillia* [Blown glass of the Podilia region]. Kamianets-Podilskyi: Nauka, 34 p. (in Ukrainian)
2. Hutsul, I.A., & Ursu, N.O. (2015). *Volodymyr Hagenmeister. Zhyttia i tvorchist: monohrafiia* [Volodymyr Hagenmeister. Life and Creativity: A Monograph]. Kamianets-Podilskyi: FOP Sysyn Ya.I., 224 p. (in Ukrainian)
3. Kompan, O. (1963). *Mista Ukrainy v druhyi polovyni XVII st.* [Cities of Ukraine in the second half of XVII century]. Kyiv: AN URSS. (in Ukrainian)
4. Osetrova, H. (2013). *Apteky y aptekari Kamiansia* [Pharmacies and drug stores in Kamianets]. *Podolianyn*, № 52 (1219). (in Ukrainian)
5. Setsynskiy, E. (2008). *Prihody i cerkvi Podol'skoj eparhii* [Parishes and churches of the Podolsk diocese]. Bila Tserkva: Vyd. O. Pshonkivskiy, 996 p. (in Russian)
6. Ursu, N. (2012). *Narysy z istorii obrazotvorchoho i dekoratyvno-prykladnoho mystetstva Khmelnychchyny: navchalnyi posibnyk dlia studentiv khudozhnykh spetsialnostei* [Essays on the history of the fine and decorative arts of Khmelnytskyi region: a textbook for students of artistic specialties]. Kamianets-Podilskyi: Aksioma, 224 p. (in Ukrainian)
7. Ursu, N., & Hutsul, I. (2018). *Volodymyr Hagenmeister – vilnyi slukhach Kamianets-Podil'skoho derzhavnogo ukrainskoho universytetu* [Volodymyr Hagenmeister is a free student at Kamianets-Podilskyi State Ukrainian University]. Kamianets-Podilskyi: KPNU, ed. Labunets, V., iss. 24 (1-2018), pt. 2, 408 p. (in Ukrainian)